

Elçin QALİBOĞLU

AMEA Folklor İnstitutunun böyük elmi işçisi,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

elcin.galiboglu@gmail.com

AŞIQ ƏLƏSGƏR YARADICILIĞINDA DAĞ OBRAZI

Açar sözlər: Aşiq Ələsgər, mifoloji düşüncə, dağ, yenilməzlik, iki “Dağlar” qoşması.

THE IMAGE OF THE MOUNTAIN IN THE WORKS OF ASHIG ALASGAR SUMMARY

Ashiq Alasgar had an exceptional contribution to the development of Azerbaijani ashig art: his innate eloquence, sharp memory and mastery are still memorized today. In his work, the description of nature, especially the image of the Mountain, attracts attention. The mountain is praised and loved as a human being, it is presented as a symbol of protection of the country, halal, courageous, invincible address.

Mountain is a symbol of invincibility and strength in folklore. It is no coincidence that this image has always maintained its weight and was idealized in ancestral, civic thinking. The reason for idealization is the love for the image of the Mountain in the Turkish spirit. Today, the preservation of the sanctity of such a feeling means that the national character draws its strength from its union with nature.

In the works of Ashig Alasgar, the image of the Mountain is alive, native, helpful to the problem, overcomer to the problem. The ancient Turks were naturalists and worshipped nature. We can clearly see this attitude in our folklore examples. The Turkish spirit is creative, can feel the divine, creative power of nature (native), home, and be born with it. The Turkish spirit is also the protector of this spirit, to the extent that it feels and understands the divinity of nature.

Ashiq Alasgar, who was forced to leave his district due to the Armenian genocide in the early 20th century, returned to Agkilsa two years later and faced a tragic situation, including the formation of the second "Mountains". In addition, the losses of the people of the country are seen and known in the sadness, anger, rebellion and anger of the image of the mountain. The mountain suffers more than the afflicted, so Alasgar only expresses his sorrow to him and finds peace. The mountain is strong and unshakable, it does not blink or give up in the face of oil, it gives hope to the ancient inhabitants of the country, inspires them to live and rebuild. The Mountain-Man is in place, he has not gone anywhere. So, it is necessary to return home. The mountains are the refuge of Ashig Alasgar's hand and himself. The image of the Mountain in mythological thought considers Man, not a slave, but a confirmation of his existence, and, conversely, for Man means the Mountain itself. Ashiq Alasgar Dag does not consider slavery a shortcoming. This desire stems from the eternal love and trust in the invincibility of the Mountain, Vugar.

Keywords: Ashiq Alasgar, mythological thinking, mountain, invincibility, two "Mountains" combination.

ОБРАЗ ГОРЫ В ТВОРЧЕСТВЕ АШУГА АЛЕСКЕРА РЕЗЮМЕ

Ашуг Алескер внес исключительный вклад в развитие азербайджанского Ашугского искусства: его врожденное красноречие, острая память и словесное мастерство до сих пор у всех на устах. В его творчестве обращает на себя внимание описание и воспевание красот

природы, особенно изображение Гор. Мастер слова хвалит Гору и любит по-человечески, ее преподносит как символ защиты страны, мужественности, правдивости и непобедимости.

Гора в фольклорном мышлении является символом непобедимости и силы. Этот образ всегда идеализировался в мышлении предков и соплеменников. Даже сегодня сохранение святости этого чувства означает, что национальный характер черпает свою силу в гармонии с природой. В творчестве Ашуга Алескера образ Горы - живой, родной, страстный и побеждающий боль.

Древние тюрки были натуралистами и поклонялись природе. Это отношение мы ясно наблюдаем в фольклорных образцах. Тюркский дух - творческий, чувствует божественную, творческую силу родной природы и составляет гармонию с ней. Тюркский дух также является защитником этого духа в той мере, в какой он чувствует и понимает божественность природы.

Ашуг Алескер, вынужденный покинуть родные края из-за геноцида армян в начале XX века, вернулся в Агкилсу два года спустя и столкнулся с трагической ситуацией, и это стало причиной написания второй гошмы под названием «Горы».

В гошме потери жителей этого края отражены в горе, бунте и гневе образа Горы. Гора сильная и непоколебимая, она не отступает и не сдается, она дает надежду духам коренных жителей края, вдохновляет их жить и восстанавливаться.

Гора-Человек стоит на месте, он никуда не уходит. Значит, нужно возвращаться родные края. Горы - прибежище и сила веры самого Ашуга Алескера. Образ Горы в мифологическом мышлении рассматривает Человека не как раба, а как подтверждение его существования, и, наоборот, для Человека означает саму Гору. Ашуг Алескер не считает «рабство» недостатком для Горы. Это желание проистекает из вечной любви и веры в непобедимость и гордость Горы.

Ключевые слова: Ашуг Алескер, мифологическое мышление, Гора, непобедимость, две гошмы «Горы».

Giriş. Dağ folklor düşüncəsində yenilməzlik, güc-qüvvət rəmzidir. Təsədüfi deyil ki, bu obraz həmişə özünün sanbalını qoruyub, əcdad, yurddaş düşüncəsində ideallaşdırılıb. İdeallaşdırılmanın səbəbi türk ruhunda Dağ obrazına olan sevgidən irəli gəlir. Bu gün də belə duyğunun müqəddəsliyini qoruyub saxlaması ulusal xarakterin təbiətlə birliyindən güc alması anlamına gəlir. R.Qafarlı göstərir ki, türkün tapındığı ilkin təbiət varlıqlarından biri dağdır. Göy Tanrısına yaxınlığına görə ulu əcdadın təsəvvüründə dağ kultlaşdırılmış, insanları yaradana bağlayan əsas vasitə sayılmışdır (3, 3).

Azərbaycan folklorunda əcdad ruhu Təbiətin Günəşiylə, Səmasıyla, Səhəriylə, Gecəsiylə, Çayıyla, Bulağıyla (Su ilə), Ağacıyla birdir. Folklor düşüncəsinin mayası təbiətdən gəlir. Bu da təbiidir. Əcdad təsəvvüründə ilkinlik təbiətdəndir: hər şeydən öncə ona görə ki, insanın jest və mimikalardan nitq imkanına kimi yol keçməsi, dil yiyəsi olması, cəmiyyət qurması (cəmiyyətləşməsi) təbiətdə mümkün olub. Dünyanın bütün bölgələrində xalqlıq imkanına yetənlər bu aqibəti yaşayıblar. Ancaq əsas məsələ təbiətə ilahi, insani münasibətdədir. Şişirtmədən demək olar, türk düşüncəsində bu yön bəşər xalqları içərisində nadirliyi, bənzərsizliyi ilə seçilir.

V.N.Toporov yazır ki, dağın mifoloji funksiyaları fərqlidir. Dağ dünya ağacının transformasiyasının ən geniş yayılmış variantı kimi çıxış edir. Dağ daha çox dünya obrazı, kosmik quruluşun bütün əsas element və ölçülərinin inikas olunduğu kainat modeli kimi qavranılır (6, 311).

Aşıqlarımızın yaradıcılığında təbiətdəki Dağın, Göyün, Günəşin, Ağacın və s. insanlaşmış obrazlarının olması təbii olaraq folklorumuzdakı əcdad düşüncəsinin yaşarılığından gəlir. Ölməyən, yoxa çıxması mümkün olmayan bu duyğu yüzdən-yüzlə, soydan-soya keçir, ənənə beləcə qırılmadan yaşayır.

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında Dağ obrazı canlıdır, doğmadır, dərdə həyəndir, dərdi yenəndir.

Məlumdur ki, Ələsgərin iki “Dağlar” qoşması var.

Birinci “Dağlar”da ilk bənd belə başlayır:

Bahar fəslə, yaz ayları gələndə

Süsənli, sünbüllü, lalalı dağlar.

Yoxsulu, ərbabı, şahı, gədanı

Tutmaz bir-birindən alalı dağlar.

Burada Dağ – vüqar, ləyaqət (ərdəmlik) rəmzidir. Təbiətin yenidən doğuluşuyla Dağın əzəməti, böyüklüyü yenidən görünür, bilinir. Ancaq Dağ həmişə möhtəşəmdir, yenilməzdir, çünki özündə ilahilik keyfiyyəti daşıyır. Elə buna görə də “yoxsulu, ərbabı, şahı, gədanı” bir-birindən ayırmır. Dağ burada əslində ilahilik mahiyyətli (yəni yenilməz, mənəvi keyfiyyətlərə yetmiş, iradəli) insan obrazında təqdim olunur.

Mifologiyada dağ insan kimi canlı varlıqdır. Ə.Tanrıverdi yazır ki, müasir Azərbaycan, o cümlədən türk xalqları onomastikasında dağ adları və dağ anlayışı ifadə edən sözlər əsasında yaranmış şəxs adları üstün mövqedə görünür: Altay, Dağbəy, Dağbəyi, Dağxan, Qafqaz, Qoşqar, Himalay, Elbrus... (5, 22).

Dağda insanı görmək özünü anlayan, duyan, təbiətin böyüklüyünü anladığı dərəcədə də özüylə onun arasında mənəvi birlik görən əcdad düşüncəsindən irəli gəlir. Türk tanrıçılığında İnsan özündəki qüdrəti Təbiətdə görür, Təbiətdəki qüdrəti özündə. Beləcə, qəribə, hardasa izah olunmaz, əslində ruhun gözüylə görünən, ağılüstü dərk olunan mənzərə göz önündə açılır:

Xəstə üçün tərəpində qar olur,

Hər cür çiçək açır, lələzar olur,

Çeşməsindən Abi-Həyat car olur,

Dağıdır möhnəti, məlalı dağlar.

Burada realizmdən, yəni gerçəkliyin təsvirindən o yana nəşə varmı? İlk baxışda görünmür. Ancaq dərinə varanda Dağın insanlaşmış-ilahiləşmiş obrazının varlığını aydınca sezilir. Buranın qarı başqa yerlərin qarına bənzəməz, ucalardadır. Bu səbəbdən də xəstə üçün dərmandır. Dağın bulağı adi bulaq deyil, dirilik suyudur.

Dirilik suyu – içənləri ölməzliyə qovuşdurduğuna inanılan əfsanəvi sudur. Dirilik suyu və ümumiyyətlə, əbədi, sonsuz həyat axtarışı ilə bağlı nə qədər çox süjet olsa da, bu süjetlər əski dünya mədəniyyətlərində Bilqamıs, Oğuz xan, İsgəndər Zülqərnəyn və b. kimi yalnız bir neçə şəxsin adı ilə əlaqələndirilib (1, 105).

Abi-Həyatın mövcudluğu Dağa görədir. Dağsız onun xilasçı kəraməti mümkün deyil. Mifoloji düşüncənin məntiqi bizə bunu deyir. Dağ dərddə dərman ünvanıdır, dərddə dağıdıb yox edəndir, çünki ümid kanıdır...

Yayın əvvəlində dönərsən xana,
Son ayda bənzərsən yetkin bostana.
Payızın zəmhəri qoyur virana,
Dağıdır üstündən calalı, dağlar!

Burada Dağdan üstün qüvvə – obraz Payız var. Mifoloji düşüncədə Təbiət-dəki hər varlığın başqasından ayrıcalığı (xüsusiyyəti), habelə bir-birini yaşatması var. Burada hansının Xeyir, hansınınsa Şər obraz olduğu ağıldan keçmir. Əslində xəlqi düşüncədə payız təbiətin bəhrəli dönməsidir, bənddə də vurğulanır. Ancaq burada realist boyakarlığın arxasında ruhun gördüyü payız gələr-gəlməz soyuq havalı Dağın yalqızlığa mətanətlə sinə gərməsidir. Məlum olur ki, soyuğu gətirən, “üstündən cəlalı dağıdan” elə Dağın özüdür. Burada Dağ – həm Payızdır, həm ayrıca özüdür, Təbiətdir, deməli, İlahilik donunda İnsandır.

Gahdan çiskin tökər, gah duman eylər,
Gah gəlib-gedəni pərişan eylər,
Gahdan qeyzə gələr, nahaq qan eylər,
Dinşəməz haramı, halalı dağlar.

Hardasa Dağın hökmlülüyü haqqında yuxarıda deyilənlər təsdiqini tapır. Mifoloji duyumdakı gerçək olur. Dağ əcdad düşüncəsindəki Tanrıdır, hər şeyə qadirdir. Türk tanrısı Türk İnsanıdır. Türk özündəki qeyri-adi duyumla Tanrı obrazı arasında ilahi uyumlu bağlılıq tapır, təbiəti (təbiətdəkiləri) tanrılaşdırır.

Ələsgərin aşiq fitrəti burada özünü bütün əzəmətiylə göstərir. O, Dağdakı İnsanı görə və təsvir edə bilir. Çovğunlu dağ havasını dəli-dolu insan halıyla müqayisə etmək, bağ yaratmaq aşığın yüksək sənətkarlığının ifadəsidir.

Maraqlıdır, bəs ilahilik obrazı olan Dağ “Gahdan qeyzə gələr, nahaq qan eylər”mi, “haramı, halalı dinşəməmzi?” Burada mifoloji düşüncədəki erkli Dağ obrazını açıq-aydın bütün xarakteriyə görürük. Türk İnsanın Dağ obrazı Təbiətdəki canlı, yaradıcı müşahidələrinin ifadəsidir.

R.Əlizadənin fikrincə, dağa pərəstiş, onun kultlaşdırılması Azərbaycan folklorunda özünün geniş izlərini saxlamışdır. Dağ ilkin mifoloji düşüncədə kosmoqonik stixiya (yaradılış başlanğıcı) olmuşdur. Onun kosmoqonik prosesin əsas obrazlarından birini təşkil etməsi folklorlarda geniş obrazlar silsiləsində təmsil olunmasını təmin etmişdir. Dağ kultunu təmsil edən obrazların araşdırılması göstərdi ki, dağ obrazı animistik görüşlərlə birləşmiş və folklorumuzda dağ ruhunun müx-

təlif obrazları yaranmışdır. Bu cəhətdən dağ ruhunu cansız predmetlərdə, digər tərəfdən təbiətin canlı varlıqlarında, o cümlədən insanda təcəssüm olunmuş statuslarda aşkarlamaq mümkündür (4, 49).

Tanrı Türkə ərqli olduğu dərəcədə də Türk Tanrısına ərklidir. Ona görə də Dağ (İnsan) Tanrının “nahaq qan elməsinə” görür, ancaq ondan küsmür, əlini üzür. Dağın “nahaq qan salması” Təbiət halının ifadəsidir. Aşıq-tanrıçı bunu anladığı üçün qoşmanın sonunda da Dağı öyür, buna haqq tapır. Ona görə ki:

Ağ xalat bürünər, zərnişan geyməz,
Heç kəsi dindirib, xətrinə dəyməz.
Sərdara söz deməz, şaha baş əyməz,
Qüdrətdən səngərli, qalalı dağlar.

Burada yenə Dağın əzəli ilahi xisləti – Vüqarı göz önündə canlanır.

Köçər ellər, düşər səndən aralı,
Firqətindən gül-nərgizin saralı.
Ələsgər Məcnun tək yardan yaralı,
Gəzər səndə dərdli, nalalı, dağlar!

Dağ həm dərdədağıdır, həm də ki, dərd çəkəndir. Ona görə ki, Dağ – İnsandır. Onun da İnsan kimi duyan ürəyi, düşünən beyni var.

B.Ögəl yazır ki, oğuz türkləri daş-dağ ruhundan güc almalarına dərin inam bəsləmələrinə görə dağları bir torpaq, daş yığını kimi deyil, hisslər və duyğularla yoğrulmuş, insanlaşmış varlıq kimi düşünmüşlər (2, 424).

Aşıq Ələsgərin eyniadlı başqa bir “Dağlar” qoşmasında da Dağın İnsanlaşmış obrazına daha geniş çalarda rast gəlirik.

20-ci yüzilliyin əvvəllərində ermənilərin törətdiyi soyqırımı səbəbindən yaşadığı mahalı tərک etməyə məcbur olan Aşıq Ələsgər iki ildən sonra Ağkilsəyə qayıdanda faciəvi durumla üz-üzə qalır, ikinci “Dağlar” qoşması belə yaranır:

Hanı mən gördüyüm qurğu-büsatlar?!
Dərdməndlər görsə, tez bağı çatlar;
Mələşmir sürülər, kişnəşmir atlar;
Niyə pərişandı halların, dağlar?!

Dağ dərdkeşlikdə hamıdan güclüdür, səbirlidir. Yurdun yiyəsini tanıyır, onun dərdiylə yaşayır. Ələsgər Dağa ərklidir, dərdinin səbəbini bilir. Çünki onun dərdi Dağın da dəridir.

Qoşmada yurdun insanların itkiləri Dağ obrazının kədərində, qeyzində, üsyankarlığında, hiddətində görünür, bilinir. Dağ dərdməndlərdən ötedir dərd çəkməkdə, ona görə də Ələsgər dərdini ancaq ona söyləyir, rahatlıq tapır. Dağ güclüdür, sarsılmazdır ki, yağılar qarşısında belə gözünü qırpmır, təslim olmur, yurdun əzəli sakinləri olan ruh yiyələrinə varlığıyla ümid verir, yaşamağa, yenedən yurd salmağa ruhlandırır. Dağ-İnsan yerindədir, heç yana getməyib. Deməli, Yurda qayıtmaq gərək:

Həsənnənə, Həsənbaba qoşadı,
Xəşbulaq yaylağı xoş tamaşadı.
Arsız aşiq elsiz niyə yaşadı?!
Ölsün Ələsgər tək qulların, dağlar!

Aşiq Ələsgərin elinin, özünün güvənc yeri dağlardır. Mifoloji düşüncədəki Dağ obrazı İnsanı qul yox, varlığının təsdiqi sayır, habelə əksinə, İnsan üçün Dağ özü deməkdir. Aşiq Ələsgər Dağ üçün qul olmağı əskiklik saymır. Bu istək Dağın yenilməzliyinə, Vüqarına olan əzəli sevgidən, inamdan irəli gəlir.

Sonuc. Qədim türklər təbiətçi olublar, təbiətə səcdəli münasibət bəsləyiblər. Bu münasibəti folklor örnəklərimizdə aydınca görə bilirik. Türk ruhu yaradıcıdır, təbiətin (doğanın) ilahi, yaradıcı gücünü duya, öyə, onunla doğmalaşa bilir. Türk ruhu habelə təbiətin ilahiliyini duyduğu, anladığı dərəcədə özü də bu ruhun qoruyucusudur.

Azərbaycan türk ruhunun təbiət-insan birliyi sarıdan ən yetkin örnəyi aşiq sənətidir. Ayrıca olaraq aşiq sənətində – dastançılıqda, saz ifalarında türkün təbiətə səcdəli münasibətinin ifadəsini görürük. Klassik saz havalarımızda – “Yanıq Kərəmi”də, “Qaraçı”da, “Dilqəmi”də, “Misri”də və başqalarında türk təbiətlə birdir, mahiyyətə bir-birinin ağılda, düşüncədə yaradıcıları, yaşadıcılarıdır. Aşiq Ələsgərin yaradıcılığında təbiətin, ayrıca olaraq Dağın ağılda, düşüncədə insaneləşmiş obrazının vəsfi diqqəti çəkir. Dağ insan kimi öyülür, sevilir, yurdun qoruyuculuq simvolu, halal, mərd, yenilməz ünvanı kimi təqdim edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bəydili (Məmmədov) C. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı: Elm, 2003, 418 s.
2. Ögel B. Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), I cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, 644 s.
3. Qafarlı R. Günəş səhərlər dağlardan boylanır / Tanrıverdi Ə. “Dədə Qorqud kitabı”nda dağ kultu. Bakı: Elm və təhsil, 2013, s. 3-7
4. Əlizadə R. Azərbaycan folklorunda təbiət kultları. Bakı: Nurlan, 2008, 176 s.
5. Tanrıverdi Ə. “Dədə Qorqud kitabı”nda dağ kultu. Bakı: Elm və təhsil, 2013, s. 120 s.
6. Топоров В.Н. Гора / Мифы народов мира. В 2-х томах. Том 1. Москва: Советская энциклопедия, 1980, с. 311.

